

**Tartu Ülikool
Psühholoogia instituut**

Audra Mišinite

**INIMESTE IMPLITSITSED JA EKSPLITSITSED ETTEKUJUTUSED ENDA
MORAALSUSEST**

Seminaritöö

Juhendajad: Kenn Konstabel, Kalev Saar
Läbiv pealkiri: *soorollide mõju moraalisuunitlusele*

Tartu 2012

INIMESTE IMPLITSIIITSED JA EKSPLITSIIITSED ETTEKUJUTUSED ENDA MORAALSUSEST

Kokkuvõte

Käesoleva töö eesmärgiks oli täpsemalt uurida ja ülekontrollida klassikalisi teooriaid sugudevahelistest erinevustest moraalisuunitluses ning selleks kasutati, lisaks eksplitsiitsetele testidele, ka IAT testi (*Implitsiitsete Assotsiatsioonide Test*). Erinevatest teaduskondadest 110 tudengitele esitati kolmeosaline test, mis koosnes implitsiitsest testist ja eksplitsiitsetest moraaliga seotud sõnade hindamise testist ning situatsioonikirjeldusi hõlmavast testist. Konkreetselt keskenduti kahele moraali puudutavale hoiakule: hoolitsus vs õiglus ning ausus vs valelikkus. Eelpool nimetatud hoiakuid vaadeldi lähtudes nii väärtuste oluliseks hindamise seisukohalt inimestevahelises suhtluses kui ka enda iseloomukalduvustena esinemiselt. Ootuspäraselt ilmnis, et implitsiitselt kalduvad naised, võrreldes meestega, hoolitsust olulisemaks väärtuseks pidama kui õiglust ning samuti hindavad naised ka oma iseloomu vähem aususe poole kalduvaks. Samas aga näitas 3-osalise testi tulemuste analüüs, et nii selgepiirilist eristust sugudevahelise erinevuse osas (naised on hoolitsevamad ja mehed õiglasemad) siiski teha ei saa. Näiteks eksplitsiitse testi tulemused esitasid hoopis erinevaid moraalisuunitluse mustreid. Kinnitust sai aga hüpotees, et erinevalt soopõhistest mõjutustest võib moraalisuunitlusele mõju avaldada ka aktuaalne tegevus- või töövaldkond. Lisaks saab antud testi piires teha ka järelduse, et võib-olla kontekstivabadel väärtusmõistetel põhinevate IAT testi ja eksplitsiitse testi tulemused ei pakugi nii usaldusväärseid tulemusi, et saaks ka konkreetsetes situatsioonides prognoosida inimeste käitumist.

Märksõnad: *mees, naine, sugudevahelised erinevused, moraal, moraaliväärtused, hoolitsus, õiglus, ausus, iseloom, käitumise prognoosimine.*

IMPLICIT AND EXPLICIT MORAL ORIENTATION ASSOCIATIONS

Abstract

The aim of this research project was to study and test classical theories about gender differences in moral orientation. For this purpose, both explicit tests and the IAT (*Implicit*

Associations Test) were used. A three-part test was presented to 110 students of various faculties which contained an implicit test, an explicit test concerning the evaluation of moral concepts and an explicit test involving descriptions of specific situations. The study focused on two moral attitudes: care vs justice and honesty vs dishonesty. The aforementioned attitudes were studied both from the viewpoint of the importance of these values in human relationships and social interactions, and from the viewpoint of one's own character dispositions. As expected, it turned out that, implicitly, women tend to value care more than men did, and they also evaluate themselves as less disposed to honesty. However, the analysis of the 3-part test showed that there is no sharp difference between genders (i.e. it is not the case that women are more caring and men are more just). The results of the explicit test, for example, demonstrated quite different patterns of moral orientation. The hypothesis was confirmed that moral orientation may be also influenced by actual sphere of activity or professional context. As a result of this study, one may also conclude that the IAT test and the explicit test based on context-free value concepts do not give sufficiently reliable results for predicting behaviour in specific situations.

Keywords: male, female, gender differences, morality, moral values, care, justice, honesty, character, prediction of behaviour

Sissejuhatus

Immanuel Kant, 18 saj üks mõjukamatest filosoofidest, on väitnud, et üldkehtivatele ja paratamatutele moraaliseadustele peab aluseks olema midagi sellist, milleni iga inimene oleks suuteline ka iseseisvalt, ainult oma mõistust järgides jõudma (Kant, 1785) Vastasel juhul tunneksid inimesed, et nad on allutatud võõrale sunnile ja alluksid - või (pigem?) ei alluks - sellele mingist erahuvist lähtudes. Pidades silmas käesolevat uurimistööd, tahan siinkohal viidata ühele olulisele eeldusele, millest Kant lähtus. Ta pidas nimelt enesestmõistetavaks seda, et kõigi mõistuslike olendite tahe ehk praktiline mõistus on üldse võimeline jõudma selliste ühiste ja universaalselt kehtivate printsiipideni. C. Gilligan on 20. saj teisel poolel selle eelduse näiteks tõsiselt kahtluse alla seadnud. Oma raamatus "In a different voice" (Gilligan, 1982) on ta, tuues välja meeste ja naiste loomupärased erinevused, esitanud süstemaatilise teooria kahest täiesti erinevast moraalsest ideoloogiast, mida ta nimetab

“õiguste eetikaks” ja “hoolitsuse eetikaks”. Kui õiguste eetika on suunatud võrdsusele ja keskendub õiglusele, siis hoolitsuse eetika küll toetub võrdsuse kontseptsioonile – aga tunnistades erinevusi inimeste vajadustes, annab võimaluse esile tulla just kaastundel ja hoolitsusel. Sellega tahab Gilligan öelda, et meeste ja naiste mõttemaailmades valitseb hoopis erinev loogika ja seega kasutavad nad ka nõ erinevaid “moraalseid keeli”. Naised ei arva, et moraaltõed peaksid või üldse saaksid olla absoluutsed ning universaalsete seaduste ja reeglite asemel peaks arvestama alati konkreetseid situatsioone ja asjaolusid. Moraaliotsused taanduvad seega suhete võrgustikule ja märksõnaks saab “sõltub”. Kokkuvõttes võib öelda, et kui õiguste eetika juhindub ideest, et inimesed on autonoomsed indiviidid, kes peavad kooseksisteerimise nimel loogilisi ja õiglasi seadusi leidma ja täitma – siis hoolitsuse eetika eeldab, et inimesed on üksteisest sõltuvad ja ühine kooseksisteerimine saab olla järjepidev ainult siis kui vahel painutatakse jäiku reegleid suhete säilitamise nimel.

Sellisest vaatenurgast lähtuvalt võib järeldada aga, et ka valetamine ei ole enam nii range moraalitabu, nagu esmapilgul võiks arvata. Kui manipuleeriv vale enesekasu pärast on isekas ja hukkamõistetav, siis vale eesmärgiga kaitsta, hoolitseda ja “pehmedada lööke” justkui leiaks õigustust. Nagu De Paulo jt on välja toonud, on peale halba tegevate valede ka valesid, mis aitavad teistel (või ka meil) ennast turvalisemalt tunda - kaitsevad piinlikkuse, hukkamõistu eest ning on selliseid tunnetega seostuvaid valesid, mis on sooritatud just armastusest, solidaarsusest või hoolitsemisvajadusest lähedase inimese vastu (DePaulo, Bella, Kashy, & Deborah, 1998).

Kriitika ja probleemid

Kuigi C. Gilligani järeldused meeste ja naiste erinevate moraalieetikate kohta olid teatud ajavahemikul väga populaarsed ja võivad tunduda nii mõnelegi inimesele inspireerivad, sest annavad võimaluse lahendada igikestvaid sugudevahelisi “mittemõistmisi” ja tülisid, siis samas on hakatud seda teooriat ka aktiivselt ülekontrollima ja kritiseerima (Ford, & Lowery, 1986; Jaffee, & Hyde, 2000; Wark, & Krebs, 1996; Ryan, David, & Reynolds, 2004). On täiesti võimalik ka, et kuna meie pika ajaloo jooksul on naiste peamine ülesanne olnud hoolitseda oma pere, abikaasa, nooremate ja vanemate sugulaste jne eest, siis pole selline suhetest sõltuvuslikkus naistel mitte niivõrd loomupärane kalduvus – kui pigem paratamatult tekkinud harjumus. Gilligani väide, et naised identifitseerivad end läbi suhete ja kokkukuuluvuse ning mehed läbi saavutuste, võib nii mõnegi tänapäevase naise hoopis

nördima panna. Seega oleks vaja korraldada üha uusi uurimusi, küsitlusi ja katseid – aga üks probleemidest, mis seejuures esile võib kerkida on samuti lähtuv Gilligani teoriast. Kui naiste ja meeste moraalitunnetus erineb, siis ühiskondlikus avalikus elus on läbi aegade olnud peamiselt tooni andev just mees ja seega võib juhtuda, et ka praeguses ühiskonnas domineerivad just maskuliinsed väärtused – mis omakorda paneb naised, nagu Gilligan sõnastab, oma “hääles” kahtlema. Ehk siis probleemiks võib kujuneda eksplitsiitsete küsimustike juures naistel sotsiaalselt soovitatavate vastuste andmine. Võrdsuse, õiguste, seaduse ja reeglite idee pole ju naistele põhimõtteliselt võõras ega arusaamatu ning seega ei pruugi naised lihtsalt alati julgeda näidata ennast, meeste mõttemaailma kohta, liigselt hoolitsevatena ja “pehmetena”.

Implitsiitsete Assotsiatsioonide Testi kasulikkus ja tööpõhimõte

Probleem nii sotsiaalselt soovitatavate vastuste kui ka muude kallutatustega vastamisel on loomulikult laiemal ulatusega mitte ainult moraaliküsimustes, vaid ka muudel teemadel (Paulhus, 1994). Seetõttu, kui soovitakse uurida inimeste tegelikke hoiakuid, võibki aga olla otstarbekas tulevikus suuremal määral kasutada just Implitsiitsete Assotsiatsioonide Teste (edaspidi IAT). IAT kasutuselevõtt psühholoogilistes uuringutes võib olla kasulik mitmel põhjustel, sest esiteks, nagu juba mõista antud, ei pruugi eksplitsiitsed enesehinnangutestid olla head ennustajad inimeste tegelikule käitumisele ja teiseks – mis puutub moraali, siis mitte ainult naised, vaid tegelikult ju kõik inimesed võivad kalduda end eksplitsiitselt hindama ja näitama moraalsematena kui nad tegelikult on (Batson, Thompson, Seufferling, Whitney, & Strongman, 1999). Seega võib juhtuda, et naised, täites eksplitsiitset küsimustikku, püüavad ennast näidata rohkem seadustele orienteerituna ja mehed, tundes kaasajal valitsevat võrdõiguslikkuse survet, püüavad end esitada rohkem „arusaajate, mõistvate ja kaastundlikena“. Implitsiitset protsessi (assotsiatsioone, impulsiivseid soove, eelarvamusi, automaatseid hoiakuid jne) on aga raskem kontrollida ja teeselda ning seega saab IAT seda probleemi ka edukamalt vältida. Kuna senised traditsioonilised enesehinnangu-uuringud on tuginenud valdavalt eksplitsiitsetele testidele, vestlustele jne, siis võib samas küsida, et kas ka Gilligani enda teooria ei võinud mõneti äkki tugineda uuritavate inimeste alateadlikule soovile vastata soopõhiste stereotüüpidele. Seega, uute Implitsiitsete Assotsiatsioonide Testide kasutuselevõttuga saab tulevikus ehk ka paremini välja tuua inimeste tegelikke väärtushinnanguid, iseloomuomadusi ning ka tõsemalt prognoosida võimalikku käitumist.

Näiteks DePaulo jt valetamise uuringus (päevikupidamise meetod) selgus, et nooremad inimesed valetavad igapäevaselt keskmiselt igal kolmandal interaktsioonil ja vanemad inimesed igal viiendal interaktsioonil (DePaulo, Kashy, Kirkendol, Wyer, & Epstein 1996). Seejuures ilmneski suurem valetamistendents aga kohati just naiste puhul, sest nad püüdsid tõe tihti nõrpendada ja seda peamiselt teiste inimeste huve silmas pidades. Sellised tulemused olid nii mõnelegi katses osalenud KI-le üllatavad ja tõenäoliselt oleks nad end, eksplitsiitset küsimustikku täites, ka palju ausamatena esitanud. Seega on rohkem usaldusväärsem käitumise prognoosimine IAT abil igati soovitatav ja seda kasvõi näiteks eriti kliinilises psühholoogias.

Varasemad uuringud on välja toonud ka eksplitsiitsetele ja implitsiitsetele testidele aluseks olevaid erinevaid protsesse (Dovidio, & Fazio, 1992; Perugini, 2005). Kuna kaalutlev käitumine (moraalse dilemma lahendamine, hoolikas otsuse tegemine jne) tugineb inimestel eksplitsiitsetele protsessidele, siis neid tuleb kindlasti mõõta ka otseste eksplitsiitsete meetoditega. Samas ei saa aga öelda, et inimeste moraaliotsused on alati tagajärg põhjalikele mõttemõlgutustele. Tihti juhtub, et mingi otsus langetatakse impulsi ja hetkeotsustuste najal. Spontaansed ja vähem teadlikult kaalutletud käitumised (näit. füsioloogilised- või hoiakureaktsioonid, hetkeotsused, impulsid jne) on mõjutatud assotsiatiivsetest protsessidest ja seega saab neid mõõta ka vaid kaudsete implitsiitsete/assotsiatiivsete meetoditega. IAT ongi koostatud selleks, et pääseda ligi inimeste teadvustamata hoiakutele ja mõõta KI-l implitsiitset protsesse. See on koostatud arvutipõhisel meetodil ja täidab oma ülesande, mõõtes kiiruse peale inimeste kategoriseerimisvõimet (Greenwald, Nosek, & Banaji, 2003).

Näiteks käesolevas uuringus kasutatava IAT puhul tuleb väärtuspõhistes testides seostada eesmärk-mõiste väärtusmõistega ja eelduseks on, et ülesanne on KI-tel seda lihtsamini ning kiiremini teostatav ainult siis, kui nad ka implitsiitselt seostavad vastavat stiimulit konkreetse väärtusega. Enesehinnangu test toimib samal põhimõttel – KI-tel palutakse kiiresti reageerida teatud kindlate klahvivajutustega kombineeritud kategooriatepaaride kokkuseadmisel. Seejuures on erinevate katseseeriade juures antud ka ettekirjutused selles osas, milline kombineeritud paar tuleb seekord kokku panna (näiteks: esimese seeria puhul on F tähega klahv „hoolitsus – mina“ ning J tähega klahv „õiglus – nemad“ õiged vastused. Järgmiste seeriade ajal on aga ettekirjutused õigete paaride osas juba muutunud). Eelduseks on ka siin, et implitsiitselt seostatavate paaride puhul suudavad KI-d kiiremini ja sagedamini õigeid klahvivajutusi teha.

Varasemad teemaga seostuvad uuringud

Mis puutub inimeste valetamise ja aususega seotud uuringutesse, siis minule teadaolevalt ei ole varemalt IAT abil püütud välja tuua just meeste ja naiste vahelisi erinevusi, aga artiklis „Gender differences in implicit moral orientation associations: The justice and care debate revisited“ (Agerström, Björklund, & Carlsson, 2011) tuuakse esimest korda välja meeste ja naiste erinevused moraali puudutavates küsimustes kasutades nimelt IAT ja eksplitsiitse testi tulemuste võrdlust. Konkreetnes uuringus mõõdeti väärtuste nagu *õiglus* vs *hoolitsus* olulisust osalejate jaoks nii tähtsuse seisukohalt inimestevahelises suhtluses kui ka nende väärtuste esitamist enda iseloomuomadustena. Tulemustes näitas Agerström jt uuring, et eksplitsiitsete testide põhjal ei ilmnenudki erilisi soolisi erinevusi. Mõlemad, nii mehed kui naised hindasid hoopis hoolitsusega (ja mitte õiglusega) seonduvaid väärtusi natuke olulisemaks/tähtsamaks. Samuti hinnati eksplitsiitselt enam-vähem võrdselt ka oma iseloomu pigem hoolitsuse poole kalduvaks. Implitsiitsetes testides aga ilmnedid teistsugused tulemused. Mõlemad, nii mehed kui naised, hindasid õiglusega seonduvaid väärtusi natuke kõrgemalt kui hoolitsusega – seejuures aga meeste puhul tuli erinevus, võrreldes naiste hinnangutega, siiski valdavalt tugevamini esile. Ehk siis implitsiitselt hindasid mehed õiglusega seonduvaid väärtusi endiselt hoopis kõrgemalt kui nad seda eksplitsiitselt väljendasid. Samas hindasid mõlemad, nii mehed kui naised, sarnaselt eksplitsiitsele testile, ka implitsiitselt enda iseloomu pigem hoolitsuse poole kalduvaks (mehed seda aga siiski märksa vähem). Põhjusestena, miks - võrreldes Gilligani teooriaga - saadi sellised vastuolulised tulemused, pakkusid autorid välja: üheltpoolt IAT kasutamise puudumise varasemates uuringutes ja teisalt ka kaasajal propageeritava võrdõiguslikkuse mõju, mis võib mõjutada meeste ja naiste ettekujutusi oluliseks peetavate väärtuste ja ka enda iseloomu osas. Samas toodi välja ka vajadus edasiste katsete osas, mida käesolev uuring ka teha püüab.

Käesolev uurimistöo eesmärk

- 1) läbi viia, eelpool mainitud Agerström jt katsele sarnane uuring ja võrrelda omavahel meeste ja naiste eksplitsiitsete ja implitsiitsete väärtushinnanguid (*õigluse/seaduse* vs *hoolitsuse/kaastunde* osas). Lisaks uurida ja võrrelda omavahel väärtushinnanguid ka *aususe/valelikkuse* osas.
- 2) uurida ja võrrelda omavahel ka meeste ja naiste eksplitsiitsete ja implitsiitsete enesekohaseid iseloomuhinnanguid. Seda samuti nii *õiglusele/seadusele* vs

kaastundele/hoolitsusele orientatsioonis kui ka *ausust* puudutavates enesekohastes hinnangutes.

Ma võtan eelduseks, et traditsiooniline käsitlus implitsiitsetest soopõhistest rollidest võib siiani olla siiski küll tõene, aga kaasaegne tendents soolise võrdsuse poole vähendabki märgatavalt inimeste soovi vastata sellistele stereotüüpidele. Sealjuures mängib olulisimat rolli just aktuaalne huvi-/tegevus-/töövaldkond. Seega peaks võrdlus erinevate teaduskondade tudengite vahel välja tooma ka erinevad tulemused vastavalt sellele kui erinev on praegune huvivaldkond. Katseisikuteks palun seega ühelt poolt ühiskondlikele seadustele/õigustele keskendunud õppureid (riigiteadused, Sisekaitseakadeemia) ja teiselt poolt inimest rohkem iseseisva ja riigi tasandilt eraldiseisvana nägevaid teaduskondi (arstiteaduskond, psühholoogia eriala, päästekolledž). Huvi pärast kaasasin ka usuteaduskonna, kuigi esialgselt oli nende piiritletumat vaatenurka inimese ja nõ jumalariigi osas raske määratleda.

3) kolmandaks eesmärgiks, käesolevas töös, on uurida inimeste tegeliku käitumise prognoosimise võimalikkust. Selleks lisasin testile ka hüpoteetilisi konkreetseid olukordi kirjeldava situatsioonide testi. Eesmärk on seega välja tuua korrelatsioone konkreetsetes situatsioonides tehtavate moraaliootsustuste ning abstraktsete moraaliväärtusi esitavate IAT ja eksplitsiitse testi vahel. Kuna nii eksplitsiitne, kontekstivabade moraalimõistetega seotud test kui ka situatsioonikirjeldusi esitav test on ilma ajalise piiranguta vastamisel, siis peaks ehk vastavalt kaalutletud otsuste toimimise põhimõttele mõlema eksplitsiitse testi vastused ka tugevamini korreleeruma (?).

Hüpoteesid

H1: Naised hindavad nii IAT testis kui ka eksplitsiitses testis hoolitsust olulisemaks väärtuseks kui õiglust ning vastavalt hindavad ka oma iseloomu pigem hoolitsuse kui õigluse poole kalduvaks.

H2: Mehed hindavad nii IAT testis kui ka eksplitsiitses testis õiglust olulisemaks väärtuseks kui hoolitsust ning vastavalt ka oma iseloomu pigem õigluse poole kalduvaks.

H3: Hoolitsuse ja õigluse oluliseks pidamisel ja enda iseloomujoonena hindamisel tulevad aga esile ka aktuaalsest huvi-/töö-/õpivaldkonnast lähtuvad mõjutused - mis võivad erineda soopõhistest mõjudest.

H4: Tulemused eksplitsiitses ja implitsiitses *ausus* vs *valelikkus* testides näitavad, et implitsiitselt hindavad naised *ausust* väärtusena vähem oluliseks kui mehed ning vastavalt ka

ausust enda iseloomus vähemal määral esinevaks. Seevastu eksplitsiitses testis selliseid erinevused, võrreldes meeste tulemustega, ei ilmne.

H5: Situatsioonikirjelduste puhul korreleeruvad kohase käitumise valikud, nii meestel kui naistel, pigem eksplitsiitse testiga (moraalimõisteid esindavate sõnade hindamine) kui IAT testiga.

Meetod

Valim

Uuringus osales kokku 110 tudengit erinevatest teaduskondadest: 65 naistudengit ja 45 meestudengit. Osavõtjate vanus jäi 19–45 eluaasta vahele (keskmine vanus $m=26,5$ ja $SD=7$). Teaduskondade piires jaotusid katseisikud: arstiteaduskond: 19 tudengit (6 m + 13 n), õigusteaduskond: 14 (6 m + 8 n), usuteaduskond: 7 (3 m + 4 n), psühholoogia eriala: 56 (21 m + 35 n), riigiteaduste eriala: 6 (3 m + 3 n), Sisekaitseakadeemia finantskolledž: 1 (1 n), Sisekaitseakadeemia justiitskolledž: 2 (1 m + 1 n), Sisekaitseakadeemia politsei- ja piirivalvekolledž: 2 (2 m), Sisekaitseakadeemia päästekolledž: 3 (3 m)

Katsematerjal

Osalejate moraalisuunitluse selgitamiseks koostati 3 osast koosnev test. Et veenduda testi instruksioonide ja moraaliväärtustega seotud sõnade arusaamises katseisikute poolt, viidi läbi ka pilootuuring 11 erineva teaduskonna tudengiga. Pilootuuringu tulemusena muudeti õiglusega seotud mõistetest sõna *põhimõtted* – *põhimõttekindluseks* ja lühendati esialgu üksikasjalikumalt esitatud situatsioonikirjeldusi, et vältida väsimuse tekkimist.

1. Esimene osa (ka esimesena täidetav) oli IAT test, mis jagunes omakorda väärtuspõhiseks ja enesehinnangu testiks. KI-le esitati 5 sõna igast kategooriast (kokku 4 kategooriat: hoolitsus, õiglus, ausus ja valelikkus). Sõnade valikul toetuti artiklile, mis puudutas seitsme erineva keele leksikaalset analüüsi isiksuseomaduste kirjeldamisel (Ashton, Lee, Perugini, Szarota, De Vries, Blas, et al. 2004). Sõnadeks olid:

a) *hoolitsus, kaastunne, altruism, halastus, leplikkus vs põhimõttekindlus, erapooletus, võrdsus, õiglus, seaduslikkus*

b) *ausus, avameelsus, siirus, tõearmastus, otsekoheus* vs *valetamine, teesklus, pettus, ebasiirus, kavaldamine*

Seostama pidid KI-d neid sõnu kiiruse peale

a) märksõnadega: *oluline, tähtis, vajalik, põhiline* vs *ebaoluline, mittevajalik, teisejärguline, tähtsusetu*

b) enda või teiste iseloomu juurde kuuluvatena – *mina, mind, ise, minu, enda* vs *teised, nende, nemad, sina, sinu*

2. Teine osa oli eksplitsiitne sõnade hindamise test, mis oli üles ehitatud samadele sõnadele (5 sõna igast kategooriast, kokku 4 kategooriat), aga mõõteskaalaks oli 6-astmeline

järjestusskaala:

a) väärtuspõhises testis (küsimus: kui oluliseks peate inimestevahelise hea suhtluse jaoks selle väärtuse olemasolu) skaalal: *täiesti ebaoluline* -> *väga oluline*

b) küsimus: kui võrd kuuluvad need väärtused Teie enda iseloomu juurde: *üldse mitte* -> *suurel määral*

3. Kolmas testi osa oli eksplitsiitne situatsioonikirjeldusi hõlmav test (Lisas 1), milles KI-l paluti enda käitumist või seisukohta ette kujutada lähtuvalt teatud erinevatest vaatenurkadest. Situatsioone oli kolm ja iga situatsiooni kohta oli ka kolm küsimust. Vastata tuli 6-pallisel skaalal (kindlasti ei -> kindlasti ja). Esimene küsimus iga situatsiooni kohta puudutas enda iseloomust lähtuvat tõenäolist käitumist, teine küsimus teatud esitatud käitumisviisi õigeks/valeks hindamist ja kolmas küsimus võimaliku käitumisvaliku ausalt üles tunnistamist.

Protseduur

Andmete kogumine viidi läbi interneti teel. Katseisikud kaasati läbi Tartu ja Tallinna Ülikoolide erinevate osakondade infolistide. Kuna nii eksplitsiitsed testid kui ka IAT test olid koondatud ühte faili, siis paluti katses osaleda soovijatel fail arvutisse salvestada, käivitada ning seejärel programmi tekkinud andmestik kirjamanusena tagasi saata spetsiaalselt selleks loodud mailiaadressile.

Tulemused

IAT skoorid, mida arvutati erinevate klassifitseerimisülesannete latentsi aegade põhjal tulenevalt Greenwaldi jt (2003) välja pakutud parandatud algoritmist IAT skoorimiseks, koondas Microsoft Office Exceli faili doktorant Kalev Saar (MSc, psühholoogia) ning edasiseks andmetöötamiseks kasutati programmi SPSS.

Kuna käesoleva uuringu üheks eesmärgiks oli võrrelda IAT testi ja eksplitsiitse testi tulemusi, siis andmete töötlemiseks kasutati mitte kõigi 110 KI tulemusi, vaid piirduiti 105 inimese andmetega (41 meest ja 64 naist). Põhjuseks olid 5 osaleja liigad kiired vastused IAT testis (liiga lühike ja seega ebausaldusväärne reaktsiooniaeg), mille korral IAT skoori arvutamise algoritm jätab sellised tulemused välja.

1. IAT tulemused hoolitsuse kui väärtuse ja hoolitsus iseloomujoonena osas

a) Kontrollides hüpoteesi, et naised hindavad implitsiitselt hoolitsust, võrreldes õiglusega, nii olulisemaks väärtuseks kui ka rohkem oma iseloomus esinevaks, ilmnes, et naiste IAT skoorid on ligikaudu nullilähedased (vt Tabel 1). Seega antud dimensioonidel (oluline/ebaoluline ja mina/teised) hoolitsuse ja õigluse vahel erinevust ei ilmnenu. Järelikult ei leidnud ka esitatud hüpotees tõestust.

b) Kontrollides hüpoteesi, et mehed hindavad õiglust olulisemaks väärtuseks kui hoolitsust, ilmnes, et meeste hoolitsuse IAT skoor on $M=-0,2812$ ja järelikult peavad mehed implitsiitselt õiglust veidi olulisemaks kui hoolitsust, mis seega tõestab esitatud hüpoteesi.

Kontrollides aga meeste enesekohaseid iseloomuhinnanguid, siis dimensioonil mina/teised hoolitsuse ja õigluse vahel suurt erinevust ei ilmnenu. Seega ei saa ka ütelda, et mehed arvaksid implitsiitselt oma iseloomu rõhutatult kummalegi poole kalduvaks ning esitatud hüpotees kinnitust ei leidnud.

Tabel 1. IAT testi (hoolitsuse mõõtme) skoorid:

	Keskmine ja (Standardhälve)	
	Mehed	Naised
hoolitsuse kui väärtuse olulisus	-,2812 (.4491)	,0767 (.5034)
hoolitsus enda iseloomujoonena	,0295 (.3320)	,0573 (.3329)

Märkus. Positiivne keskmine väljendab tugevamat seost hoolitsusega ja negatiivne keskmine tugevamat seost õiglusega.

c) Seega - võrreldes omavahel sugudevahelisi erinevusi, kasutati t-testi ja tulemustest ilmneb ($t=3,797$, $p<0,001$ efekti suurus $d=0,753$), et naised hindavad, võrreldes meestega, implitsiitselt hoolitsust kui väärtust kõrgemini kui mehed, mis kinnitab teatud määral püstitatud hüpoteesi. Hoolitsuses enda iseloomujoonena ei esine aga statistiliselt olulist erinevust naiste ja meeste vahel.

2. Eksplitsiitne test (hoolitsuse ja õiglusega seotud sõnade hindamine)

Sisereliaabluse näitaja on testis kasutatud sõnade puhul küllaltki tugev (Cronbachi $\alpha = 0,803$). Kuna sõnade hindamisel summaarne skoor sai varieeruda vahemikus 5–30, siis skaala keskpunktiks on 17,5. Skoor, mis on suurem kui 17,5 tähendab seega ka väärtuse oluliseks pidamist või selle tugevamat kajastumist enda iseloomus (mida suurem skoor, seda olulisemaks või tugevamalt kajastuvaks peetakse).

Kontrollides hüpoteese:

a) Kas naised hindavad eksplitsiitselt hoolitsust olulisemaks väärtuseks kui õiglust ja vastavalt ka enda iseloomu pigem hoolitsuse kui õigluse poole kalduvaks? Hoolitsuse oluliseks pidamise summaarne skoor oli $M=21,67$ ning õigluse oluliseks pidamise summaarne skoor oli $M=22,19$, mis tähendab, et naised küll justkui peavad hoopis õiglust olulisemaks kui hoolitsust, aga T-test näitas, et see erinevus ei ole statistiliselt oluline ($p=0,453$). Iseloomu hoolitsevaks hindamise summaarne skoor oli $M=21,92$ ning õiglaseks hindamise skoor oli $M=22,03$. Statistiliselt olulist erinevust nende hinnangute vahel samuti ei esinenud (mida näitas ka t-test, $p=0,867$). Seega antud hüpotees kinnitust ei leidnud.

b) Mehed hindavad eksplitsiitselt õiglust olulisemaks väärtuseks kui hoolitsust? Meeste õigluse oluliseks hindamise summaarne skoor oli $M=22,23$ ning hoolitsuse oluliseks pidamise summaarne skoor oli $M=22,12$. Statistiliselt olulist erinevust nende hinnangute vahel ei esinenud (mida näitas ka t-test, $p=0,887$). Seega antud hüpotees kinnitust ei leidnud.

Mehed hindavad eksplitsiitselt enda iseloomu pigem õigluse kui hoolitsuse poole kalduvaks? Meestel oma iseloomu õiglaseks hindamise summaarne skoor oli $M=23,10$ ning hoolitsevaks hindamise summaarne skoor oli $M=20,20$. Vastavalt t-testile ($t=3,688$; $p=0,001$) ilmnes ka, et erinevus on statistiliselt oluline, mis tähendab, et mehed hindavad eksplitsiitselt enda iseloomu pigem õigluse kui hoolitsuse poole kalduvaks. Esitatud hüpotees on seega kinnitust leidnud.

c) Võrreldes omavahel ka sugudevahelisi erinevusi, siis vastavalt t-testile eksplitsiitsetes hinnangutes ühtegi statistiliselt olulist erinevust aga välja ei tulnud.

3. Teaduskondade vaheline erinevus.

Kuna teaduskondade piires uuringust osavõtjate arv erines (maks 56 ja min 1 KI), siis eraldi kõigi teaduskondade vahelist erinevust käesolevas uuringus analüüsima ei hakatud. Samal põhjusel ei analüüsita ka sugudevahelisi erinevusi, kuna niigi väikeste gruppide jagamisel poleks keskmiste leidmine enam usaldusväärne tulemus. Seega toimus KI grupeerimine põhimõttel:

- teaduskond, mis tegeleb peamiselt inimese füüsisega (arstiteaduskond ja Sisekaitseakadeemia päästekolledž, 21 KI)
- teaduskond, mis tegeleb peamiselt inimese psüühikaga (psühholoogia eriala, 53 KI)
- teaduskonnad, mis keskenduvad ühiskonnale ja näevad inimest kui ühiskonna liiget (õigusteaduskond, riigiteaduste eriala, Sisekaitseakadeemiast: finants-, justiits-, politsei- ja piirivalvekolledžid, kokku 24 KI)
- usuteaduskond (kuna esimesel pilgul oli raske määratleda selle teaduskonna lähenemist inimesele ja kuna ka osavõtjaid oli ainult 7 KI, siis otsustasin sellest teaduskonnast saadud andmeid esialgu mitte liita mõne teise grupiga)

a) IAT testi tulemuste analüüsil ANOVA test post hoc LSD testiga ilmnes teatud gruppidevahelisi erinevusi, aga ainult *hoolitsus iseloomus* näitajal. Hoolitsuse kui väärtuse hindamisel teaduskondade vahelisi erinevusi statistiliselt olulisel määral ei esinenud.

Statistiliselt olulised erinevused, mis näitasid, et tudengid arstiteaduskonnast, psühholoogia erialalt ja usuteaduskonnast hindavad enda iseloomu pigem hoolitsuse poole kalduvaks ja õigusteaduskonna jt tudengid – õigluse poole kalduvaks, olid (vt ka Tabel 2):

arstiteaduskond jt vs õigusteaduskond jt ($p < 0,05$)

psühholoogia eriala vs õigusteaduskond jt ($p < 0,05$)

psühholoogia eriala vs usuteaduskond ($p < 0,05$)

õigusteaduskond jt vs usuteaduskond ($p < 0,001$)

Kuna usuteaduskonnas õppivate tudengite osavõtt uuringust oli vähene, siis loomulikult ei ole nende tulemus (olenemata statistiliselt olulise näitaja väärtusest) nii arvestatav kui teiste

teaduskondade tulemused – aga põhimõtteliselt võiks praegustest andmetest lähtuvalt teha järelduse, et tulevikus planeeritavates sarnastes uuringutes tasuks ehk rohkem rõhku panna usuteaduskonnas õppivate tudengite kaasamisele.

Tabel 2. Teaduskondade vaheline erinevus IAT testis hoolitsuse iseloomujoonena hindamisel. Keskmine ja standardhälve.

IAT test: hoolitsus iseloomujoonena		
arstiteaduskond, päästekolledž	Mean	,1195
	Std. Deviation	,32005
psühholoogia eriala	Mean	,0602
	Std. Deviation	,26900
õigustead., riigitead., finants-, justiits-,politsei- ja piirivalvekolledžid	Mean	-,1367
	Std. Deviation	,38502
usuteaduskond	Mean	,3500
	Std. Deviation	,32171

Märkus. Positiivne keskmine väljendab tugevamat seost hoolitsusega ja negatiivne keskmine tugevamat seost õiglusega iseloomus.

b) Eksplitsiitse testi tulemuste analüüsil ANOVA testi post hoc LSD testiga ilmnesid aga teaduskondade vahel teistsugused tulemused. Statistiliselt olulised erinevused, mida välja tuua saab, esinevad ainult psühholoogia ja õigusteaduskonna tudengite vahel *õigluse kui väärtuse* ja *õigluse iseloomujoonena* näitajatel (vt Tabel 3).

psühholoogia vs õigusteaduskond jt: õiglus väärtusena ($p < 0,05$)

psühholoogia vs õigusteaduskond jt: õiglus enda iseloomus ($p < 0,05$)

Tabel 3. Teaduskondade vaheline erinevus eksplitsiitses testis õigluse olulisuse ja õiglus iseloomujoonena hindamisel. Keskmine ja standardhälve.

		õigluse olulisus	õiglus iseloomus
psühholoogia eriala	Mean	20,96	21,57
	Std. Deviation	4,612	3,565
õigustead.,riigitead., finants-,justiits-,politsei- ja piirivalvekolledžid	Mean	23,63	23,71
	Std. Deviation	4,041	3,432

Märkus. Suurem positiivne keskmine väljendab tugevamat seost õiglusega.

Seega, kui implitsiitselt hindasid ka arstiteaduskonna ja usuteaduskonna tudengid enda iseloomu pigem hoolitsuse poole kalduvaks, siis eksplitsiitselt see statistiliselt olulisel määral ei väljendunud. Ainult psühholoogia eriala tudengite enesekohased iseloomuhinnangud erinevad õigusteaduskonna jt suhtes hoolitsuse poole kaldumises. Sealjuures hindavad psühholoogiatudengid ka hoolitsust kui väärtust oma eksplitsiitsetes, kaalutletud hinnangutes olulisemaks kui see implitsiitselt ilmnes.

Vastavalt saadud tulemuste analüüsile võib siis ka tõdeda, et *hoolitsuse* vs *õigluse* oluliseks pidamisel ja enda iseloomujoonena hindamisel tulevad esile ka aktuaalsest huvi-/töö-/õpivaldkonnast lähtuvad mõjutused, mis võivad erineda soopõhistest mõjudest. Seega esitatud hüpotees leidis teatud määral kinnitust.

4. *Ausus vs valelikkus*

a) Hüpoteesile, et implitsiitselt võiksid naised ausust väärtusena vähem oluliseks hinnata kui mehed, antud uuringus kinnitust ei saadud. Naiste IAT skoor aususe oluliseks hindamise mõõtmel on $M=0,845$ ning meestel $M=0,832$. T-test näitab, et sooline erinevus ei ole ka statistiliselt oluline ($p=0,835$).

Hüpotees, et implitsiitselt hindavad naised oma iseloomu vähem ausamaks kui mehed, leidis aga kinnitust. Naiste IAT skoor aususe enda iseloomujooneks pidamisel on $M=0,315$ ning meestel $M=0,440$. T-test näitab, et seejuures on sooline erinevus ka statistiliselt oluline ($t=2,043$; $p < 0,04$; $d=0.40$).

b) Hüpotees, et eksplitsiitses testis meeste ja naiste vahelised erinevused esile ei tule, leidis samuti kinnitust. Naiste aususe oluliseks pidamise skoor oli $M=25,02$ ning meestel $M=24,80$. T-test näitab, et sugudevaheline erinevus ei ole siiski statistiliselt oluline ($p=0,78$). Aususe enda iseloomujooneks pidamise skoor oli naistel $M=24,02$ ning meestel $M=23,59$. T-test näitab, et ka see sugudevaheline erinevus ei ole statistiliselt oluline ($p=0,557$).

5. *Situatsioonikirjeldusi esitav eksplitsiitne test*

Nagu katsematerjali esituses sai välja toodud - kokku oli antud testis kolm situatsioonikirjeldust ja iga situatsiooni kohta ka kolm küsimust. Esimene küsimus (iga situatsiooni juures) puudutas enda iseloomust lähtuvat käitumist, teine küsimus teatud esitatud käitumisviisi õigeks/valeks hindamist ja kolmas küsimus oma võimaliku käitumisvaliku ausalt üles tunnistamist. Tulemuste analüüsimiseks liideti iga situatsiooni esimeste, teiste ja

kolmandate küsimuste vastused kokku. Kuna kõik küsimused ei olnud ühes suunas (nt 1. situatsiooni esimese küsimusega nõustumine tähendas õigluse olulisemaks pidamist aga 3. situatsiooni esimese küsimusega nõustumine hoolitsuse), siis sai pööratud 1. situatsiooni esimese ja teise küsimuse ning 2. situatsiooni esimese küsimuse vastuseid. See tähendab, et kõigi kolme situatsioonide küsimuste 1 ja 2 summeerimisel saadud muutujate puhul tähendab suurem skoor hoolitsuse olulisemaks pidamist ja küsimuse 3 puhul tähendab muutuja suuremat valmidust valetada. (Minimaalne skoor 3 ja maksimaalne skoor 18. Keskmine 9, üle mille näitab tulemus kaldumist vastava moraaliväärtuse pole)

a) Et võrrelda situatsioonikirjelduste puhul meeste ja naiste valitud käitumisviise ja hinnanguid nende poolt eelnevalt esitatud implitsiitsete ja eksplitsiitsete hinnangutega, siis kõigepealt võetakse vaatluse alla meeste ja naiste erinevused situatsioonides väljatoodud küsimustele vastamisel. Nagu ilmneb, hindavad nii mehed kui naised hoolitsust väärtusena ja enda iseloomujoonena veidi kõrgemaks kui õiglust. Kaldumises kas valelikkuse või aususe poole selget eristust välja ei saa tuua (kuigi skoorid näitavad keskmisest kõrgemat valmisolekut valetamisele, siis see on tegelikult liiga väike kalle).

- Näitajal hoolitsus iseloomujoonena (küsimus 1): Meeste keskmine skoor oli 11,37 ning naiste keskmine skoor 11,10 ning tulemustes statistiliselt olulist erinevust ei esinenud ($p=0,615$).
- Hoolitsus väärtusena (küsimus 2): Meeste keskmine skoor oli 10,02 ning naistel 10,07, ning tulemustes statistiliselt olulist erinevust ei esinenud ($p=0,866$).
- Valelikkus iseloomujoonena (küsimus 3): Meeste keskmine skoor oli 9,6 ning naistel 9,46 ning tulemustes statistiliselt olulist erinevust ei esinenud ($p=0,96$).

b) Analüüsides situatsiooniküsimuste vastamisel saadud tulemuste korrelatsioone (eraldi meeste ja naiste puhul) IAT ja eksplitsiitse testi tulemustega, siis statistiliselt olulisi tulemusi ilmnes väga vähe. Tegelikult ainukesed korrelatsioonid, mis ilmnesid, olid hoolitsuse mõõtmel ja negatiivsed – selline tulemus aga ei anna võimalust usaldusväärseks käitumise prognoosimiseks ei IAT ega eksplitsiitse testi najal (vt Tabel 4 ja Tabel 5).

c) Ka situatsioonide 3. küsimuse puhul (ausus) ei saa välja tuua ühtegi statistiliselt olulist korrelatsiooni IAT testi või eksplitsiitse, sõnade hindamise, testiga (vt Tabel 6) – mispuhul võib ehk oletada, et inimeste käitumine sõltub väga palju konkreetsest situatsioonist (võib-olla ka tujust, isiksuseomadustest, väsimusastmest, situatsioonides esiletoodud sündmuste

olulisusest enda jaoks jne). Seega hüpotees, et situatsioonikirjelduste puhul korreleeruvad inimeste käitumiste valikud ja hinnangud pigem eksplitsiitse testiga kui IAT testiga, tõestust ei leidnud.

Tabel 4. Korrelatsioonid situatsioonide 1. ja 2. küsimuse ning ekspl. ja IAT testi hoolitsusega seotud näitajate vahel. Meeste tulemused.

		Ekspl. hoolitsus iseloomus	Ekspl. hoolitsus väärtusena	IAT hoolitsus väärtusena	IAT hoolitsus iseloomus
küsimus 1	Pearson Correlation	,267	,128	,074	,250
	Sig. (2-tailed)	,091	,425	,647	,115
küsimus 2	Pearson Correlation	-,270	-,313*	-,087	,011
	Sig. (2-tailed)	,088	,047	,590	,947

** . Korrelatsioon on oluline olulisuse nivool 0,01.

* . Korrelatsioon on oluline olulisuse nivool 0,05.

Tabel 5. Korrelatsioonid situatsioonide 1. ja 2. küsimuse ning ekspl. ja IAT testi hoolitsusega seotud näitajate vahel. Naiste tulemused.

		Ekspl. hoolitsus iseloomus	Ekspl. hoolitsus väärtusena	IAT hoolitsus väärtusena	IAT hoolitsus iseloomus
küsimus 1	Pearson Correlation	-,051	,097	,150	,233
	Sig. (2-tailed)	,689	,447	,236	,063
küsimus 2	Pearson Correlation	-,308*	-,216	,139	-,019
	Sig. (2-tailed)	,013	,086	,275	,881

** . Korrelatsioon on oluline olulisuse nivool 0,01.

* . Korrelatsioon on oluline olulisuse nivool 0,05.

Tabel 6. Korrelatsioonid situatsioonide 3. küsimuse ning IAT testi ja eksplitsiitse testi aususega seotud näitajate vahel. Meeste ja naiste tulemused.

		IAT ausus väärtusena	IAT ausus iseloomus	Ekspl. ausus väärtusena	Ekspl. ausus iseloomus
küsimus 3	Pearson Correlation	,068	,037	,072	-,195
	Sig. (2-tailed)	,674	,817	,653	,222
	N	41	41	41	41
küsimus 3	Pearson Correlation	-,001	,100	-,141	-,119
	Sig. (2-tailed)	,992	,431	,268	,348
	N	64	64	64	64

** . Korrelatsioon on oluline olulisuse nivool 0,01.

* . Korrelatsioon on oluline olulisuse nivool 0,05.

Arutelu ja järeldused

Käesoleva töö eesmärgiks oli ülekontrollida 20. sajandil esitatud arusaamu meeste ja naiste erinevustest moraalitunnetuses. Vastavalt Gilligani (1982) esitatud teooriale, mis tõi välja soopõhised erinevused eetika kontseptsioonides, tundus, et mehed ja naised räägivad põhimõtteliselt erinevates moraalikeeltes. See tähendab, et meeste moraalne orientatsioon on seisukohapõhine, formaalne ja abstraktne ning naiste suunitlus on kontekstuaalne, narratiivne ja keskseks väärtuseks on seejuures hoolitsus kaasinimeste suhtes. Kontrollimaks tänapäeva inimeste moraalisuunitlust võeti antud töös kasutusele ka Implitsiitsete Assotsiatsioonide Test (IAT), mille populaarsus on veel kasvujõus. Kuna aga IAT abil on võimalik edukamalt vältida sotsiaalselt soovitatavate vastuste andmist, siis loodeti saada ehk ka rohkem usaldusväärsemaid tulemusi kui eksplitsiitsete küsimustikega võimalik oleks olnud.

Uuringu tulemused näitasid, et teatud soopõhised mustrid on tõesti valdavad, aga siiski mitte nii suures ulatuses nagu Gilligan väitis. Tegelikult ei ilmnunud naiste IAT ja eksplitsiitse testi skoorides üldse sellised soole iseloomulikke tulemusi nagu meeste puhul välja tuli. Nii IAT kui eksplitsiitne test näitas, et naised hindavad hoolitsust ja õiglust enam-vähem võrdselt oluliseks ja ka enda iseloomus tasakaalus olevatena. Erinevus moraalisuunitluses tuli välja ainult võrdluses meestega, aga seda siis tänu meeste skooridele. Meeste implitsiitsed väärtushinnangud andsid õiglusele tõepoolest suurema kaalu kui hoolitsusele, samas aga ei hinnanud mehed enda iseloomu implitsiitselt siiski õigluse poole kalduvaks. Seevastu eksplitsiitne test aga osutas, et kaalutlevalt mõeldes esitavad mehed enda seisukohti natuke erinevalt. Õiglus väärtusena ei olnud eelistatud hoolitsusele, aga oma iseloomu hindasid mehed nüüd just pigem õigluse kui hoolitsuse poole kalduvana. Seega esitatud hüpoteesid (H1 ja H2) otsesid kinnitusi ei saanud, aga teatud ootuspärane muster soopõhistest suunitlustest (võrdluses teineteisega) siiski ilmneb.

Aususe küsimuses, mille puhul oli eelduseks, et valmiduses reegleid painutada hoolitsuse ja suhete nimel, on naised ka altimad valetamisele, leidis hüpotees osalist kinnitust (H4). Kuigi eksplitsiitselt hindasid naised ausust moraaliväärtusena ja enda iseloomuomadusena sama kõrgeks kui mehed, siis IAT näitas, et vaatamata aususe väärtustamisele - enda iseloomu nad siiski nii ausaks ei hinda kui mehed. Kas need tulemused aga kinnitavad nüüd, et naised ongi tõepoolest iseloomult valelikumad, on tegelikult iseküsimus. Oma iseloomu implitsiitselt

vähem ausaks pidamine võib viidata ka tegelikult suuremale aususele – aga siis aususele enda suhtes püüdes vältida enesepettust.

Võrreldes käesoleva töö tulemusi varasema uuringuga, milles esimest korda püüti IAT abil lahendada õiglus vs hoolitsus debatti (Agerström jt, 2011), siis võib öelda, et teatud mõttes tulemused sarnanevadki. Ka Agerströmi jt uuring näitas, et mehed hindavad implitsiitselt hoolitsust vähem oluliseks kui õiglust. Samas aga erinevad meie uuringud selles osas, et kui nende katse näitas, et mehed hindavad implitsiitselt ka oma iseloomu pigem õigluse poole kalduvaks, siis eksplitsiitselt nad seda ei kinnitanud. Ehk siis kaalutletud otsusena esitasid mehed nende uuringus oma iseloomu pigem hoolitsevana. Ühe põhjusena, miks neil sellised tulemused ilmsid, pakkusid Agerström jt välja ka testi toimumise koha mõju ehk Roots'i ühiskonna, mis mõjutab inimeste hoiakuid.

Lähtuvalt võimalusest, et soopõhised mõjutused pole ainsad, mis võivad suunata inimeste moraalitsuseid, siis püstitatigi antud uuringus hüpotees, et inimeste huvi- või tegevusvaldkond võib kallutada väärtushoiakuid (H3). Vastavalt ootustele leidis see hüpotees ka kinnitust. Nii mees- kui naistudengid, kelle õpingud keskenduvad ühiskonnale, kus inimene on osa suuremast, teatud reegleid järgivast kooslusest, näitasid implitsiitselt oma iseloomu pigem õiglasena kui hoolitsevana. Eksplitsiitselt hindasid nad lisaks õiglust ka väärtusena tähtsamaks kui hoolitsust. Samas tudengid arstiteaduskonnast ja psühholoogia erialalt, kus keskendutakse inimese füüsilisele ja psüühikale, hindasid oma iseloomu implitsiitselt just hoolitsuse poole kalduvana. Muidugi oleks huvi- ja tegevusvaldkonna võimalike mõjude uurimistulemus kindlam kui sooritada katse mitte tudengitega, vaid juba erinevatel erialadel töötavate inimestega, aga käesoleva töö piires oleks selline projekt liiga keeruliseks osutunud.

Ootamatult selgus aga ka, et antud testi kahe esimese osa tulemuste piires ei saaks mingeid prognoose teha inimeste käitumise kohta konkreetsetes situatsioonides ja seega H5 jäi kinnitamata. Implitsiitsed ega eksplitsiitselt esitatud moraalisuunitlused ei korreleerunud positiivselt võimalike käitumisvalikutega. Miks selline tulemus ilmsid, on raske täpselt öelda. On võimalik, et just need konkreetsete situatsioonikirjeldused, mida testis kasutati, ei tekitanud vajalikku vastukaja osalejates, aga võib olla ei seostunud kontekstivabad

moraalimõisted eelnevates testides piisavalt selgelt inimeste adumisega oma suunitlusest. Samas on võimalik ka see, et kuna kogu testi sooritamine võttis aega umbes 30 minutit, siis viimase ehk situatsioonide osa juurde jõudmisel olid KI-d juba väsinud ja vastasid ilma süvenemata.

Kogu käesoleva testi puudusena võibki tegelikult esile tõsta seda, et arvutipõhiste testide KI-le maili teel saatmisel pole võimalik vältida kontrollimatuid muutujaid. Inimesi võidakse kaaslaste poolt segada, telefon võib heliseda, taustamüra võib liiga häiriv olla jne. Kõik see aga muudab ebausaldusväärseks just peamiselt IAT sooritamise, mis nõuab tõsist keskendumist, aga samuti ka eksplitsiitsete testide sooritamise. Ebasoovitavateks mõjuriteks võivad osutada ka nii erinev väsimusaste, tuju, motivatsioon, konkreetse päeva stressirohkus, testi sooritamiskoha valgustus, toatemperatuur jne.

Kokkuvõtteks võib aga öelda, et kuigi antud testi tulemusi ei saa võtta absoluutse ja kindla sugudevahelise eristuse näitajana moraalisuunitluses – siis samas on üks projekti eesmärkidest siiski mõneti täidetud. Implitsiitsete testide tulemused erinevad eksplitsiitsetest ja seega on ehk õigustatud nende kasutamine ka edaspidi. On vägagi võimalik, et kaasaja ühiskonnas, kus naised ja mehed pole enam surutud stereotüüpsetesse soorollidesse, siis implitsiitsete hoiakute osas ei muutu siiski inimesed nii kiiresti kui nad kaalutlevalt mõeldes eeldaksid (Agerström jt, 2011). Seega on ka edaspidised põhjalikud uuringud igati soovitatavad – eriti kuna moraaliteema on tegelikult kõikidesse inimestesse igapäevaselt puutuv.

Kasutatud kirjandus

Agerström, J., Björklund, F., Carlsson, R. 2011 „Gender differences in implicit moral orientation associations“ *Current Research in Social Psychology*, 17, 10-18.

Ashton, M. C., Lee, K., Perugini, M., Szarota, P., De Vries, R. E., Di Blas, L., et al. (2004). A six-factor structure of personality-descriptive adjectives: solutions from psycholexical studies in seven languages. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86, 356–366.

Batson, C. D., Thompson, E. R., Seufferling, G., Whitney, H., & Strongman, J. (1999). Moral hypocrisy: appearing moral to oneself without being so. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 525–537.

DePaulo, B. M., Kashy, D. A., Kirkendol, S. E., Wyer. M. M., & Epstein, J. A. (1996). Lying in everyday life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 979-995.

DePaulo, Bella M.; Kashy, Deborah A. (1998) Everyday lies in close and casual relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 63-79.

Dovidio, J. F., & Fazio, R. H. (1992). New technologies for the direct and indirect assessment of attitudes. In J. Tanur (Ed.), *Questions about survey questions: Meaning, memory, attitudes, and social interaction* (pp. 204–237). New York: Russell Sage.

Ford, Maureen R.; Lowery, Carol R. (1986). Gender differences in moral reasoning: A comparison of the use of justice and care orientations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(4), 777-783.

Jaffee, S., & Hyde, J. S. 2000. “Gender differences in moral orientation: a meta-analysis“. *Psychological Bulletin*, 126, 703-726.

Gilligan, C. 1982. *In a different voice*. Cambridge, MA.: Harvard University Press.

Greenwald, A. G., Nosek, B. A., Banaji, M. R. (2003). Understanding and using the Implicit Association Test: I. An improved scoring algorithm. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 197–216.

Kant. I. (1785). *Alusepanek kommete metafüüsikale*. Tõlk. E.Parhomenko. Avaldamata.

Paulhus, D. L. (1994). *Reference manual for BIDR version 6*. Canada: University of British Columbia.

Perugini, M. (2005). Predictive models of implicit and explicit attitudes. *British Journal of Social Psychology*, 44, 29–45.

Ryan, M. K., David, B., & Reynolds, K. J. 2004. “Who cares? The effect of gender and context on the self and moral reasoning“. *Psychology of Women Quarterly*, 28, 246-255.

Wark, G. R., & Krebs, D. L. 1996. "Gender and dilemma differences in real-life moral judgment". *Developmental Psychology*, 32, 220-230.

Lisa 1

Situatsioon 1

Suvevaheajal töötab tudeng ajutiselt toidupoes turvatöötajana, et õpinguteks raha teenida. Tema ülesandeks on poevargad kinni pidada ja toimida nendega vastavalt rangetele eeskirjadele, mis viivad politsei kutsumiseni. Ühel päeval siseneb poodi kodutu välimusega ning nälginud olemisega inimene. Ta on küll räpane, aga täiesti kaine. Järsku näeb turvatöötaja, et kodutu püüab varastada allahinnatud (säilivustähtaja ületanud) leivapätsi, mis maksab väga vähe. Turvatöötajal on nüüd võimalus: 1) Teeselda, et Ta ei näinud vargust 2) Kodutu kinni pidada.

Küsimus:

1. Sina oled see tudengist turvatöötaja. Kas Sa pead kodutu leivavarga kinni ja toimid vastavalt rangetele eeskirjadele?
2. Sa oled poekülastaja ning näed, et turvatöötaja peab varga kinni. Kas Sa arvad, et turvatöötaja käitus õigesti kui pidas kodutu inimese aegunud leiva varguskatselt kinni?
3. Sina oled see turvatöötaja ja oletame, et Sul hakkas kodutust kahju ning otsustasid seekord teeselda, et ei näinud leivavargust. Kui poejuhtaja sinult küsiks, et kas see kodutu tõesti midagi varastada ei püüdnud, siis on sul võimalus vastata, et: 1) tõepoolest ei näinud sa mingit vargust 2) Otsustasidki kaastundest vargust justkui mitte märgata.

Kas Sa ütleksid juhatajale pigem, et ei näinud vargust?

Situatsioon 2

Õppejõud määrab eksami läbiviimisel enda asemel korda valvama ühe tudengi, kes tõenäoliselt ei tunne ühtegi eksamitegijat isiklikult ja suudab seetõttu objektiivne olla. Eksami ajal näeb aga see korralvur, et üks tudengitest salamisi spikerdab. Korralvurile meenub ka täiesti juhuslikult, et ta on kuulnud, et sellel tudengil suri ema kaks nädalat tagasi traagiliselt ja ainult seetõttu on ta oma õpingutega praegu raskustes - muidu on ta aga siiani hea õppe edukusega olnud. Tudeng näeb tegelikult ka praegu väga muserdatud välja. Korralvuril on nüüd kaks võimalust: 1) Ütelda õppejõule, et see tudeng spikerdas (mis tingiks teatud karistused). 2) Teeselda, nagu poleks spikerdamist märganud.

Küsimus:

1. Sina oled see korralvur. Kas Sa ütled õppejõule, et nägid tudengit spikerdamas?
2. Sa oled üks eksamitegijatest. Sa näed, et tudeng, kes kaotas ema, spikerdab ja näed ka, et korralvur teeskleb spikerdamise mittemärkamist. Sa oletad, et korralvur teeb nii kuna on samuti teadlik tragöödiast. Kas sa arvad, et korralvur käitub antud situatsioonis õigesti?
3. Sina oled see korralvur ja kaastundest tudengi vastu otsustad spikerdamisest mitte rääkida. Pärast eksamit süüdistavad aga mõned tudengid (kes samuti spikerdamist nägid) Sind oma kohuse mittetäitmisel. Sul on võimalus vastata, et: 1) Sa ei näinud tõepoolest mingit spikerdamist. 2) Otsustasidki vaikida lähtuvalt kaastundest.

Kas Sa ütleksid pigem, et ei näinud spikerdamist?

Situatsioon 3

Perearsti töökohuste hulka kuulub ka inimeste suunamine erinevate erialaarstide juurde, kus järjekorrad paraku on väga pikad. Ühel päeval tuleb perearsti vastuvõtule tema sõber, kes samuti vajab suunamist erialaarsti juurde. Perearstil on nüüd kaks võimalust: 1) Leida viis kuidas organiseerida sõbrale järjekorraline vastuvõtuaeg 2) soovitada sõbral registreeruda tavapärasesse ootejärjekorda.

Küsimus:

1. Sina oled see perearst ja tahad hoolitseda sõbra eest. Kas Sa organiseerid oma sõbrale kiirema järjekorralise vastuvõtuaaja?
2. Sa ootad perearsti ukse taga oma järjekorda ja kuuled läbi ukse arsti ja tema haige sõbra juttu pealt. (Sul endal ei ole vaja suunamist erialaarsti juurde.) Kas Sa arvad, et perearst käitub õieti, kui püüab oma sõbra järjekorraliselt erialaarsti juurde suunata?
3. Sa oled see perearst ja Sa otsustasid sõbrale organiseerida järjekorralise vastuvõtuaaja. Ukse taga Teie juttu pealtkuulanud inimene süüdistab Sind aga patsientide valikulises soosimises. Sul on võimalus vastata, et: 1) Ta lihtsalt kuulis valesti ja tegelikult oli asi haiguse erakordses tõsiduses 2) Tunnistada, et kuna tegu oli Su sooviga hoolitseda sõbra eest, siis tõepoolest püüdsid saada sõbrale järjekorralist vastuvõtuaega.

Kas Sa ütleksid pigem, et see inimene kuulis valesti ja asi oli haiguse tõsiduses?

Käesolevaga kinnitan, et olen korre ktselt viidanud kõigile oma töös kasutatud teiste autorite poolt loodud kirjalikele töödele, lausetele, mõtetele, ideedele või andmetele.

Olen nõus oma töö avaldamisega Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSpace.

Audra Mišinite